

reseleri, İstanbul 1972, II, 1-7; Tanju Cantay, *XII-XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da Cephe Mimarisinin Gelişmesi* (doktora tezi, 1982), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 290-292, 427-429; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri: Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara 1991, II, 183-187; Esmâ Şaziye Zeren, *Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreseleri'nin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taçkapı Süslemeleri ile Karşılaştırılması: XIII. ve XIV.yy.* (doktora tezi, 1996), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ayşe Denknalbant, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Çifte Minareli Cephelerin Gelişimi: İran, Azerbaycan, Hindistan* (doktora tezi, 2010), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 181-200, 387-392; İlhan Akçay, "Yakutiye Medresesi", *VD*, sy. 6 (1965), s. 146-152; Nusret Çam, "Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Mülahazalar", *a.e.*, sy. 20 (1988), s. 289-310.



AYŞE DENKNALBANT

## YAKUTLAR

**Sibirya'nın doğusunda yaşayan  
Türk kökenli bir boy.**

Türkler'in en eski boylarından biri olup kendilerine Saha adını vermektedirler. XVII. yüzyıldan beri Rus ve Avrupa literatüründe Yakutlar diye anılmakta, dolayısıyla onların yaşadığı bölgeye Yakutistan (Yakutya) denilmektedir. Ruslar'ın Sahalar için kullandığı Yakut adı Tunguzlar'ın onlara verdiği Yako adının +t ekiyle yapılmış çoğul halidir. Günümüzde burası Rusya Federasyonu içinde özerk bir cumhuriyettir. Yakutistan'dan başka Taymır, Evenki, Magadan, Sahalin ve bunların yöresinde de Yakutlar yaşamaktadır. Ayrıca Yakutlar'a bağlı Dolgan adlı bir topluluk vardır. Kuzey Yakutları ile Güney Yakutları arasında kültürel farklılıklar bulunmakta, kuzeydekiler daha çok avcı balıkçı bir hayat sürdürürken güneydekiler Tunguz ve Yukagirler'le benzer kültür özellikleri taşımaktadır.

Arkeolojik araştırmalara göre Yakut ülkesinde ilk insan izleri erken taş devrine kadar gider. Buzul çağıının hemen sonrasında ırmak boylarında ilk yerleşme yerleri görülür. Lena havzasında yarı göçebe hayatı süren balıkçı ve avcı gruplar yaşamıştır. Geyik avını yansıtan kaya resimlerinin mevcudiyeti bunu kanıtlar. Maden devriyle birlikte Baykal çevresine has mezarlar bu bölgede yaygınlaşır. VI. yüzyılda Türk kökenli ve Proto-Moğol kabileler bölgeye gelmeye başladılar. Sahalar kalıcı konut yapımını, atlı hayvancı kültürünü, hayvan besiciliğini, demirciliği, çömlekçiliği ve kuyumculuğu bölgeye getirdiler; böylece ekonomik hayat gelişti. Bazı araştırmacılar İslâm kaynaklarında geçen Furi / Kuri top-

luluğunu Kurikanlar'la özdeşleştirmektedir. Çin kaynaklarında görülen Ku-li-kan ve Orhon yazıtlarındaki Kurikanlar Yakutlar'ın ataları kabul edilmektedir. Yine bunlar tarihte Uranhay-Sakalar (Orman Sakaları) olarak da tanınmıştır. Baykal gölü çevresinde yaşayan Kurikanlar'ın kuzeye gidişi bu dönemlerde başlamış, XIII. yüzyılda Cengiz Han döneminden itibaren daha da yoğunlaşmıştır. 1215-1216 yıllarında Cengiz Han, Boragül Noyon'u Moğollar'a direnen Tumatlar üzerine gönderdi ve Moğol baskısından kurtulmak isteyen kabileler kuzeye çekildi.

Sahalar'ın tarihi rivayetlerine göre yapılan göçlerden sonra Omogoy, Elley ve Uluu Koro adlı üç ana grup bir topluluk oluşturdu. XVIII. yüzyıla ait kayıtlara göre Sahalar, Baday Toyon'un liderliğinde Baykal bölgesinden Yakutistan'a geldiklerini kabul ederler. XVI. yüzyılda bölgeye güneyden yeni bir nüfus hareketi gerçekleşti. Atla gömme geleneğini temsil eden topluluklar Saha kültürüne son şeklini verdi. Bu gelişmelerden hareketle, Baykal gölü civarından göç ederek tedricen Lena boyuna yerleşen Yakutlar'ın Doğu Sibir'in en eski kavimlerini teşkil ettiği ileri sürülür. Yakutlar'ın dili diğer Türk lehçelerinden epeyce farklı olduğundan onların ana Türk kitlesinden çok erken ayrıldığı ve Sibir'in diğer unsurlarıyla karışarak bir Yakut kavmi meydana getirdiği kaydedilmektedir. Yakutlar eski Türk yurdundan hayvanlarıyla (at, sığır) birlikte geldikleri için Sibir'in şiddetli iklim şartlarına bakmadan ehil hayvan beslemeyi sürdürdüler. Böylece Sibir'in kuzeyindeki diğer kavimlerden farklı bir ekonomik hayat kurdular.

Yakutlar, hemen hemen bütün Lena havzası boyunca yarı uruğlar (küçük kabileler) halinde yaşıyordu. Bu uruğlara Yakutça'da "con" deniliyor ve her conun başında kendi beyleri (toyon) bulunuyordu. Toyon / toyun eski bir Türkçe lakaptır, Avarlar ve Hazarlar tarafından da kullanılmıştır; bunun Hazarlar vasıtasıyla Rusça'ya geçtiği ve XVII. yüzyıla kadar geldiği bilinmektedir. Ruslar'ın Sibir'e girmesi esnasında Yakutlar'ın bir kısmının Tigin adlı bir toyonun idaresinde yaşadığı rivayet edilir; tigin / tegin adı da Türkler'de bilinen adlardan olup "prens" mânasına gelir. Bütün Yakutlar'ın başındaki idareciye ulu toyon denir. Yakutlar'ın en kuvvetli uruğu Lena nehrinin sol kıyısında yerleşen Namaslar'dı. Bunların güneyinde Kangalaslar, Lena'nın sağ tarafında çok kalabalık Menginler vardı. Aldan'a dökülen Tanda boyunda Borogonlar, daha doğuda Baturustlar, Batulinler gibi Yakut

uruğları bulunuyordu. Ruslar dış pazarlarda büyük revaç gören kürk ticaretini tamamen ellerine geçirmek amacıyla Sibir bölgesine doğru ilerlemeye başladılar. 25 Eylül 1632'de Lena nehrinin orta kesiminde Lena Kalesi'ni (günümüzde Yakutsk şehrine 70 km. mesafede) kurdular. Yakutlar üzerindeki Rus hâkimiyetinin ilk adımı böylece atılmış oldu. Ruslar gruplar halinde buraya geliyor ve çeşitli yerlerden Yakutlar arasına girerek kürk topluyorlardı. Mangazay'dan (Mangazeya) gönderilen bir Rus (Kazak) müfrezesi 1633 ilkbaharında Yakutsk şehrinde yollanan bir başka Rus grubu ile karşılaştı. Rus Kazakları veya "iş adamları" bazan da kendileri için kürk temin etmek amacıyla Yakutlar'ın içine giriyorlardı. Böylece Yakut ülkesi baştan başa Rus yağmasına uğradı.

1633'te Yakutlar, Ruslar'a karşı durmaya çalışıp birkaç Rus Kazak'ını öldürdüler. 1634'te bazı Yakut uruğları ayaklandı; fakat ayaklanma Yakutsk şehrindeki Kazak atamanı İvan Galkin tarafından şiddetle bastırıldı. İkinci büyük ayaklanma 1636-1637 yıllarında gerçekleşti, bu hareket de aynı âkibete uğradı. Rus Kazakları sayıca fazla olmasına rağmen ateşli silâhlarla Yakutlar arasında dehşet saçıyor ve birkaç bin kişilik Yakut kalabalığını kolayca dağıtıyorlardı. Bir Kazak atamanı 1637'de Aldan nehri boyunca çıkararak 1638'de Butal'ski Ostrog'u kurunca Yakutlar'ın esas yurtları da Rus kontrolü altına girmiş oldu. 1639 sonunda Aldan Yakutları, Tunguzlar'la birlikte Ruslar'a karşı ayaklanmaya kalkıştılar, fakat yine başarı elde edemediler. 1641'de Moskova tarafından Yakutsk şehrine tayin edilen Voyvoda Petr Golovin'in gelmesiyle Yakut yurduunun Rus idaresi tarafından sistemli bir şekilde sömürgeye dönüştürülmesi tamamlanmış oldu.

1638'de Yakutsk kazası teşkil edilerek Sibirya departmanına bağlandı. 1640-1641 yıllarında otuz dört ilçe kuruldu. Yakutsk 1775'te Saha eyaletine, 1784'te Irkutsk bölge yönetimine bağlı Saha iline dönüştürüldü ve Uzakdoğu topraklarının keşfine yönelik Rus seferlerinde bir üs haline geldi. Dolayısıyla Lena havzası Rus İmparatorluğu için önemli bir yeri. Saha toprakları hükümdara ait kabul edildi ve Voyvodalık yönetimi sürdürüldü. Halkın ana kütlesi "yasak" adı verilen vergi düzeni içinde kaydedildi. Yasak vergisi olarak 1641'de 8724 samur, 2142 tilki, 1701'de 12.720 samur, 6818 tilki toplandı. XVIII. yüzyılda Sibirya'dan getirilen kürklerden elde edilen gelir hazine gelirlerinin üçte birini oluşturuyordu. Rus Çarı I. Petro, 1 Eylül

## YAKUTLAR

1720'de yayımladığı fermanla Hıristiyanlığı seçen Yakutlar'ı altı yıl için vergiden muaf tutacağını bildirdi.

Ruslar yerel halkın gelenek ve göreneklerine dokunmadılar. Moskova'nın tâlimatıyla mahkeme yerel yönetim ve vergi tahsilâtı gibi işleri oymakların ileri gelenlerine devretti. Hıristiyanlaştırma politikalarının sonucunda 1736'da Yakut Spassk Manastırına bağlı bir okul kuruldu. 1819'da Yakutça kısa bir akaid kitabı yayımlandı. Bu arada bölgeye gelen Ruslar özellikle Lena nehrinin orta kesimi boyunca sıralanan şehirlere yerleştiler. Yüzyıllar boyunca göçebeliliğe dayalı bir hayat sürdüren Sahalar XIX. yüzyılda yerleşik düzene geçmeye başladılar. 1917 yılına gelindiğinde Saha eyaletinin nüfusu 264.000'in üzerindeydi ve Sahalar'ın oranı % 84 idi (% 9,5 Rus, % 6,5 Evenk, Even, Yukagir, Çukçî ve diğer topluluklar). Irkutsk'tan gönderilen A. S. Rıdzinski kumandasındaki askerî birlik 1 Temmuz 1918'de Sovyet düzenini sağladı. Çarın generali Kolçak bölgeyi ele geçirdiyse de 1920'de sosyalistler tekrar duruma hâkim oldular. 27 Nisan 1922'de Saha Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu; P. A. Oyunskiy ilk halk komiserleri Sovyet'inin başkanı oldu. Sovyet döneminde Saha ülkesinde elmas, altın, kömür ve diğer madenlerin çıkarılması ve işletilmesi için yatırımlar yapıldı. 1947'de açılan Saha Bilim Araştırma Üssü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi'nin Saha şubesine dönüştürüldü. 1956'da Saha devlet üniversitesi açıldı.

1905 yılında I. Rus İhtilâli'nin getirdiği özgürlük ortamında Sahaca yayınlar yapılmaya başlandı. Yakut Millî Birliği adıyla bir teşkilât kuruldu. Teşkilâtın amacı Sahalar'ın kendi kendilerini yönetmesini sağlamak, Rus Duması'na temsilci yollamak, Rus yerleşimcilerin el koyduğu toprakları geri almaktır. Yakut Birliği 5 Şubat 1906'da Yakutya Eyalet Kongresi'ni topladı. Yakutistan'da Sovyet hükümetinin "omog" teşkilâtının (geleneksel boy sistemi) yaşamasına izin vermesi Saka kültürünün devamı açısından önemli bir gelişme oldu. 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Ruslar'a karşı Saha milliyetçileri Saka Omuk ve Saha Aymak adlı iki teşkilât kurdular. Sovyet hükümeti bunları 5 Ağustos 1920'de yasakladıysa da gizli faaliyetler 1928'e kadar sürdü.

Sovyetler'in dağılma sürecinde 27 Eylül 1990'da Yakut Saha Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Egemenlik Deklarasyonu ilân edildi. 1991 Ekiminde cumhurbaşkanlığı makamı teşkil edildi. 20 Aralık

1991'de doğrudan başkanlık seçimi yapıldı ve M. Y. Nikolayev ilk cumhurbaşkanı seçildi, devletin adı Saha Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Saha Cumhuriyeti anayasası 27 Nisan 1992'de yürürlüğe girdi. Hükümet cumhurbaşkanı ve onun yardımcılarında oluşmaktadır. Halen Saha Cumhuriyeti'ndeki on dört bakanlıktan on ikisi Saha Türkleri'nin yönetimindedir. Ülkenin parlamentosu (il tümen) 200 kişiden meydana gelir; bunların % 83'ü Saha asıllıdır. Cumhuriyetin sembolü beyaz turnadır. Ülkede Yakutsk, Aldan, Verhoyansk, Mirny, Olyokminsk adlı eyaletlerin (oblas) dışında otuz iki "rayon" vardır. Resmî dil Sahaca ve Rusça'dır. Yakutlar'ın ana Türk kütlesiyle bağları eski devirlerde koptuğundan Saha Türkçesi, Türkiye Türkçesi'nden ve diğer Türk lehçelerinden çok uzaktır (Yakut dil ve edebiyatı için bk. TÜRK [DİL]).

Yakutlar'ın % 95'i Yakutistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşamaktadır. 1998 tahminlerine göre nüfusu 1.381.000 olan Yakutistan'da nüfusun % 50,5'i Ruslar'dan, % 36,9'u Sahalar'dan oluşmaktadır. Geriye kalan yaklaşık % 13'lük kısım Ukraynalı, Kazak, Tatar ve Azeriler'den meydana gelmektedir. Nüfusun % 90'ı merkezdeki bölgelerde Yakutsk ve Viluyk şehirleri civarında yerleşmiştir. Başşehir Yakutsk'un nüfusu 270.000'dir. Diğer önemli şehirleri Mirny, Aldan, Verhoyansk, Viluyk, Lensk, Olyokminsk, Ort Kalım ve Tommot'tur. 1990'lı yılların başında cumhuriyette yeniden millî hareketler ortaya çıktı. İlk hareket Saha Omuk hareketidir; ardından Saha Kesile hareketi ortaya çıktı. Glasnost ve perestroika ile birlikte Moskova merkezli siyasî partiler kuruldu. Bunlardan Sosyal Demokrat Parti, Rusya'ya yönelerek Rusya ile tam birlik oluşturmak istemektedir. Bir diğer parti Cumhuriyet Halk Partisi'dir. Bu partinin kurucusu Moskova'da yaşamaktadır ve faaliyetlerinde merkeze bağlıdır. Yakutistan Halk Partisi bağımsız bir devlet kurmayı amaç edinmiştir. Partinin başkanı genç bir Saha olan I. Miroslav'dır.

Piyasa ekonomisine geçmek için reformların yapıldığı Yakutistan'da halkın geçim kaynakları arasında kürk avcılığı ve balıkçılığın ayrı bir yeri vardır. Ülkede bulunan samur, kutup tilkisi, sincap, tilki ve nâdir balık çeşitleri av turizmi açısından önemlidir. Yakutistan'da yine önemli yer altı zenginlikleri vardır. Ülkede elmas, altın, gaz, kömür, gümüş ve bakır çıkarılmaktadır. Özellikle elmas Saha yurdunda çok önemli bir yere sahiptir. Bunların en değerlilerinden biri Moskova'da müzede bulunan

342,5 kratlık pırlantadır. Yakutistan'ın hemen her bölgesinden elmas elde edilmektedir.

## BİBLİYOGRAFYA :

O. Böhntling, *Über die Spracher der Jakuten*, St. Petersburg 1851; G. V. Ksenofontov, *Uranghay-Sahalar, Oçerki po drevney istorii yakutov*, Irkutsk 1937, I; L. N. Haritanov, *Formi Glagol'no-go vida Yakutskom Yazıke*, Yakutsk 1960; *İstoriya Yakutskoy ASSR*, Moskova-Leningrad 1955-63, I-III; J. R. Kruger, *Yakut Manual*, Indiana 1962; V. N. İvanov, *Sotsialnoekonomičeskie otnoşeniya u Yakutov XVII vek*, Yakutsk 1966; A. P. Okladnikov, *Yakutia: Before its Incorporation into the Russian State* (ed. H. N. Michael), Montreal-London 1970; M. N. Karavaev – S. Z. Skryabin, *Rastitel'nyi mir Yakutii*, Yakutsk 1971; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1972, tür.yer.; *İstoriya Arheologiya i Etnografiya Sibiri*, Tomsk 1979; N. N. Efremov, *Issledovaniya po Grammatike Yakutskogo Yazıka*, Yakutsk 1983; S. A. İvanov, *Yakutskiy yazık: istoriya i aktualnye vopros*, Yakutsk 1986; Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*, İstanbul 1987, s. 42-59; R. Caratini, *Dictionnaire des nationalités et des minorités de l'ex-U.R.S.S.*, Paris 1992, s. 88-90; T. İ. Petrova, *Saxa Tıla*, Yakutsk 1993; a.mlf. – L. K. İzbekova, *Saxa Tıla*, Yakutsk 1994; J. Forsyth, *A History of People of Siberia*, Cambridge 1994, 55-57, 61-68, 253-269, 315; W. B. Lincoln, *Vahşi Batı: Sibiry ve Ruslar* (trc. Mehmet Harmancı), İstanbul 1996, s. 38-70, 84-95, 121-126; A. N. Alekseev, *Drevnyaya Yakutiya, Neolit i epokha bronzy*, Novosibirsk 1996; N. K. Antonov, "Yakut", *Yazıkı Mira, Tyurkskie Yazıkı*, Bişkek 1997, s. 513-558; D. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, Oxford 1998, s. 60-64; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, Ankara 1999, II, 44 vd.; a.mlf., *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara 2004, s. 88, 89; Anar Somuncuoğlu, "Saha Cumhuriyeti", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XX, 119-132; B. Pakendorf, *Contact in the Prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and Genetic Perspectives*, Utrecht 2007; V. L. Seroşevsky, *Saka Yakutlar* (trc. Arif Acaloğlu), İstanbul 2007; J. Castagne, "Russie slave et Russie turque", *RMM*, LVI (1923), s. 36-38; "Yakut", *TA*, XXXIII, 382-385; "Yakut", *Kazak Soviet Entsiklopediyası*, Alma-Ata 1978, XII, 531-536; "Yakutsk", *Bolşoya Sovetskaya Entsiklopediya*, Moskova 1978, XXX, 490; "Yakut ASSR", a.e., XXX, 490-497; "Yakuti", a.e., XXX, 497.



AHMET TAŞAĞIL

## YA'LÂ b. ÜMEYYE

( يعلى بن أمية )

Ebû Hâlid Ya'lâ b. Ümeyye b. Ebî Ubeyde b. Hemmâm et-Temîmî el-Hanzâlî  
(ö. 60/679-80 [?])

Yemen valisi, sahâbî.

Künyesi Ebû Halef ve Ebû Safvân şeklinde de kaydedilir; annesi Münye bint Gazvân'a nisbetle Ya'lâ b. Münye adıyla da bilinir. İslâm'a ilk girenlerden Utbe b. Gazvân'ın kız kardeşi olan Münye'nin, Ya'lâ-